

”Åtgärder som befrämja rikets försvar och överensstämma med flaggans värdighet”

En undersökning av Sveriges marinstrategi våren 1941

Fil. Kand. Victor Strömgren Lasell

C-uppsats Militärhistoria HT 2021

Antal tecken: 74 969

Abstract

This paper explores Swedish naval strategy during the Second World War (1939-1945), an area that has not seen significant research. This paper focuses on how Swedish maritime forces were to be used in case of war with Germany (War Plan I; *Krigsfall I*), and with the Soviet Union (War plan II; *Krigsfall II*). This paper focuses on Swedish planning during the spring of 1941. The period after the fall of France (June 1940) and before the German invasion of the Soviet Union (June 1941) was a period where both Germany and the Soviet Union possessed what could be described as strategic freedom of action. This means large parts of their armed forces could have been used for operations against Sweden. The basis for each potential conflict was different: Germany occupied Norway and Denmark and could launch a ground invasion of Sweden directly; meanwhile Sweden and the Soviet Union were still separated by Finland and the Baltic Sea. Maritime forces would therefore play very different roles in the two War Plans. No official plans in case of war with the western Allies existed at the time, and hence this has not been explored here.

The conclusion of this paper is that Swedish naval strategy at the time was somewhat offensive and focused on gaining sea control, at least in the Baltic Sea and Gulf of Bothnia, to maintain freedom of action to be able to conduct troop movements along the Swedish coast, to the island of Gotland, and to Finland.

1.0. Inledning

Andra världskriget är en del av historien som är väl utforskad. Trots det finns det många frågetecken kvar. Den här uppsatsen hoppas kunna bidra till att belysa en del av andra världskriget som fortfarande är outforskad; nämligen svensk marinstrategi.

Innehåll

1.0. Inledning.....	3
1.1. Syfte och frågeställning	4
1.2. Avgränsningar.....	4
1.3. Forskningsöversikt.....	5
2.0. Teorier om marinstrategi	6
2.1. Marinstrategiska metoder.....	8
3.0. Metod	10
3.1. Källor.....	11
3.1.1. Källkritik.....	11
4.0. Historisk bakgrund.....	12
4.1. Svenska marinens historia – en kort överblick.....	12
4.2. Svenska marinens utveckling under mellankrigstiden	13
4.3. Svenskt sjömilitärt tänkande 1890 – 1920	14
4.4. Marinens organisation våren 1941	15
5.0. Undersökning	17
5.1. Generella uppgifter	17
5.2. Krigsfall I – Tyskland	17
5.2.1. Förutsättningar.....	17
5.2.3. Mål.....	18
5.2.4. Metod	18
5.2.5. Analys	20
5.3. Krigsfall II – Sovjetunionen	21
5.3.1 Förutsättningar.....	21
5.3.2. Mål.....	22
5.3.3. Metod	22
5.3.4. Analys	25
5.2. Avslutande diskussion	26
5.4.1. Slutsatser	27
5.4.2. Förslag på fortsatt forskning	27
6.0. Källor och referenser	28
5.1. Källor.....	28
5.2. Referenser	28

1.1. Syfte och frågeställning

Den här uppsatsen avser bidra till att skapa en bild av hur Sveriges marinstrategi under andra världskriget (1939 – 1945) såg ut. Detta ska göras genom att undersöka hur Sveriges sjöstridskrafter avsågs användas i händelse av krig.

Detta operationaliseras och avgränsas till att studera sjökrafternas användning i Krigsfall I (Tyskland) respektive II (Sovjetunionen). Det specifika syftet med den här undersökningen är således att undersöka hur sjöstridskrafterna avsågs nyttjas i respektive krigsfall.

Detta görs genom att studera Chefen för Marinens "Instruktion för Krigsfall I" respektive II, med tillhörande bilagor. En exakt presentation av källorna presenteras i ett separat avsnitt (se sidan 11).

Frågeställningen är således:

- Hur avsåg Sverige använda sina sjöstridskrafter vid Krigsfall I respektive Krigsfall II?

Frågeställningen operationaliseras på följande sätt:

- Hur avsåg Sverige använda sina sjöstridskrafter vid Krigsfall I – Tyskland?
 - Vad var målet för den svenska marinstrategin i Krigsfall I?
 - Vilken eller vilka metoder avsågs tillämpas av sjöstridskrafterna för att uppnå detta i Krigsfall I?
- Hur avsåg Sverige använda sina sjöstridskrafter vid Krigsfall II – Sovjetunionen?
 - Vad var målet för den svenska marinstrategin i Krigsfall II?
 - Vilken eller vilka metoder avsågs tillämpas av sjöstridskrafterna för att uppnå detta i Krigsfall II?

Undersökningen hoppas som nämnt kunna bidra till att skapa en bild av svensk marinstrategi under andra världskriget. Detta är något som i nuläget saknas, utifrån rådande forskningsläge.

Att undersöka Sveriges marinstrategi är vetenskapligt intressant då det bidrar till att förstå Sveriges militära agerande under kriget; exempelvis varför vissa förband var organiserade och grupperade på ett visst sätt. Det ger också en inblick i vilka prioriteringar man hade avseende hotbilder, förbindelser, etc. Då kopplingen mellan politik och strategi är stark kan förståelse för marin- och maritim strategi även bidra till att skapa viss förståelse för svensk politik och dess prioriteringar under perioden.

Ur ett idéhistoriskt perspektiv kan undersökningen bidra till att skapa en förståelse av vilka idéer, tankar, och traditioner som präglade delvis svenskt militärt tänkande generellt, men framför allt det svenska sjömilitära tänkandet under perioden.

Att ha en bild av svensk marinstrategi under andra världskriget hjälper oss också att förstå svensk marinstrategi under efterkrigstiden och kalla kriget. Detta genom en insikt i strategin under andra världskriget ger oss en förståelse för varför sjöstridskrafterna grupperades, organiserades, och strukturerades som de gjorde – vilket gav upphov till den grund varpå Sveriges sjöstridskrafter under kalla kriget byggdes upp på.

1.2. Avgränsningar

Undersökningen är begränsad till Krigsfall I (Tyskland) och II (Sovjetunionen) dels av tids- och utrymmesmässiga skäl utifrån de begränsningar en kandidatuppsats medför, dels då dessa var under den undersökta perioden de mest relevanta krigsfallen. Ett Krigsfall England/Norge fanns i

Försvarsstabens arkiv, men hade i stort sett legat orört sedan 1920-talet; det återkom dock i uppdaterad version 1947 som Krigsfall III¹.

Undersökningen är begränsas vidare till enbart de instruktioner som gavs ut av Chefen för Marinen i mars 1941. Även denna begränsning i tid har genomförts med hänsyn till de begränsningar i utrymme och tid en kandidatuppsats medför. Att just dessa två har valts motiveras utifrån att perioden våren 1941 är särskilt intressant. Det är en period av relativt lugn i Sveriges närområde och i Europa. Stridigheterna på västfronten har upphört med Frankrikes kapitulation och Tyskland har ännu ej inlett operationer mot Sovjetunionen eller i sydöstra Europa. Tyskland befinner sig således i en situation där de besitter relativt sett ostörd strategisk handlingsfrihet i Europa, och ett anfall mot Sverige skulle kunna ske med större styrkor än exempelvis anfällen mot Danmark och Norge ett år tidigare. Sovjetunionen befinner sig i en liknande situation som Tyskland då de också befinner sig i fred.

En undersökning med mer utrymme och tid hade givetvis kunnat studera krigsfallens utveckling under kriget för att se om och hur den svensk marinstrategin förändrades.

Att undersöka båda krigsfallen, och inte bara ett av dem, motiveras med att förutsättningarna i grunden är olika. I och med ockupationen av Norge besitter Tyskland en direkt landgräns mot Sverige och är således inte lika beroende av sjöstridskrafter för ett anfall mot Sverige. Sovjetunionen å sin sida är åtskilt från Sverige med Östersjön och Finland, vilket gör att sjöoperationer torde spela en större roll i Krigsfall II. Det är därför intressant att titta på hur de båda krigsfallen skiljer sig åt med dessa förutsättningar, och om sjöstridskrafterna påverkades av detta.

1.3. Forskningsöversikt

Denna forskningsöversikt avser redogöra för det för undersökningen relevanta forskningsläget. Denna ska läsas utifrån ett "uppifrån och ner"-perspektiv, som inleds med en kortare orientering om forskningsläget avseende Sverige och andra världskriget, för att sedan gå ner och titta på forskning om svensk strategi och krigsplanering. Avslutningsvis kommer en översikt över forskning om svenska flottan under andra världskriget att presenteras. Förhoppningsvis är den röda tråden i denna översikt lätt för läsaren att följa.

Ambitionen har varit att ha ett så brett underlag som möjligt inför denna översikt. Således har även internationell (engelskspråkig) forskning eftersökts; dock utan resultat. Det som presenteras nedan är därför enbart svensk forskning. De databaser som använts för att undersöka forskningsläget har varit främst Anna Lindh-bibliotekets databas Primo, Google Scholar, samt Diva. Även Kungliga Örlogsmannaskapets och Sjöhistoriska samfundets databaser har nyttjats. Med hänsyn till författarens språkkunskaper har sökningarna begränsats till svenska och engelska. Således kan eventuell utländsk forskning som ej publicerats på engelska ha missats.

Vad gäller Sverige och andra världskriget har en hel del skrivits; såväl vetenskapligt som populärhistoriskt. 1971–1986 genomfördes forskningsprojektet "Sverige under andra världskriget" (SUAV) vid Stockholms universitet. På senare tid – framför allt under 2000-talet – har forskningsprojektet "Sveriges förhållande till nazismen, Nazi-Tyskland och Förintelsen", som genomfört av Vetenskapsrådet mellan 2000 och 2006, på uppdrag av regeringen Persson (socialdemokratisk).² Detta utmynnade bland annat i böckerna "Sverige och Nazityskland – Skuldfrågor

¹ Wolke Ericson Lars, *Svensk militärmakt – Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek, 2009, sid. 183, 196.

² Vetenskapsrådet, *Forskningsprogrammet "Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen" – Vetenskapsrådets slutredovisning av forskningen inom programmet, i enlighet med regeringens uppdrag i regleringsbrev för 2006*, Stockholm: Vetenskapsrådet, 2006.

och moraldebatt³ av Lars M. Andersson och Mattias Tydén (red.) 2007 samt "Att bo granne med ondskan – Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen"⁴ av Klas Åmark 2011. Ur ett rent allmänhistoriskt perspektiv om Sverige och andra världskriget kan även nämnas historikern Henrik Berggrens "Landet utanför"-trilogi - som i skrivande stund har resulterat i två böcker – "Landet utanför – Sverige och kriget 1939–1940"⁵ (utgiven 2018) samt " Landet utanför – Sverige och kriget 1940–1942"⁶ (utgiven 2021).

För denna undersökning är det dock framför allt den militärhistoriska forskningen om Sverige och andra världskriget som är av intresse. Här är den militärhistoriska bokserien inledd av Bo Hugemark 1989 värd att nämna. Projektet startades av Bo Hugemark 1989 vid Militärhistoriska avdelningen vid Försvarshögskolan, och utmynnade i totalt sju böcker; en för varje krigsår med början 1939 fram till krigsslutet 1945.

Gällande svenska flottan och svensk sjökrigföring under andra världskriget genomfördes Kungliga Örlogsmannaskapets studieprojekt "Sjöförsvaret i säkerhetspolitiken" under början av 1990-talet. Detta föranledde publicering av två verk med koppling till andra världskriget. Bertil Åhlunds "Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945"⁷ (1994), samt Göte Bloms och Per Rudbergs "Vår beredskap – var den god? – Marin beredskap tiden 1938–1990"⁸ (1996).

Det enda som dock skrivits om svensk marinstrategi under andra världskriget är en artikel av Lars Wedin⁹, publicerad 2012 i Sjöhistoriska samfundets tidskrift *Forum Navale*, om svensk maritim strategi genom historien. Andra världskriget ges där endast ett kortare stycke och utan djupgående analys, men Wedin hävdar här att svensk strategi under andra världskriget kan betecknas som – vad den här undersökningen benämner – närvaroflotta (*fleet-in-being*).¹⁰ Wedins artikel ger en bra och ingående analys av den svenska marinstrategin genom historien. Dock brister han vad gäller andra världskriget. Detta avsnitt tillägnas knappt en halv sida utan ingående analys. Wedins artikel utgår också från hur den svenska marinen nyttjades praktiskt i förmån för neutraliteten, medan denna undersökning avser undersöka det tänkta agerandet i händelse av ett väpnad angrepp.

Som synes är forskningsläget om svensk marinstrategi under andra världskriget minst sagt begränsat. Det enda verk som direkt avhandlar detta är Wedins artikel i *Forum Navale*, men där avhandlas andra världskriget enbart i ett kort stycke, utan djupgående analys och större slutsatser. Denna undersökning avser bidra till forskningen om svensk marinstrategi genom en något mer ingående analys, om än i begränsad form.

2.0. Teorier om marinstrategi

Marinstrategi (eng. *naval strategy*) är planerandet och användandet av sjöstridskrafter i syfte att uppnå militära målsättningar. Det ska ses som en underdimension till det mer övergripande begreppet

³ Andersson Lars M., Tydén Mattias (red.), *Sverige och Nazityskland – Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm: Dialogos förlag, 2007.

⁴ Åmark Klas, *Att bo granne med ondskan – Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, sjätte tryckningen, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2011.

⁵ Berggren Henrik, *Landet utanför – Sverige och kriget 1939–1940*, sjätte tryckningen, Stockholm: Norstedt, 2018.

⁶ Berggren Henrik, *Landet utanför – Sverige och kriget 1940–1942*, andra tryckningen, Stockholm: Norstedt, 2021.

⁷ Åhlund Bertil, *Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945*, Stockholm: Kungliga Örlogsmannaskapet, 1994.

⁸ Blom Göte, Rudberg Per, *Vår beredskap – var den god? – Marin beredskap tiden 1938–1990*, Stockholm: Kungliga Örlogsmannaskapet, 1996.

⁹ Wedin Lars, "Svenskt marinstrategiskt tänkande - en återblick med sikte på framtiden", publicerad i *Forum Navale* nummer 68, sid. 105–149, Stockholm: Sjöhistoriska samfundet, 2012.

¹⁰ Wedin Lars, "Svenskt marinstrategiskt tänkande - en återblick med sikte på framtiden", sid. 132.

maritim strategi (*Maritime strategy*), som är användandet av havet och kringliggande områden samt saker som påverkas av havet, för att uppnå en aktörs övergripande målsättningar. Det kan röra sig om exempelvis utvinning av resurser, flöden av varor och tjänster, och/eller militär maktprojicering. Historiskt har strategibegreppet varit kopplat till krig och krigföring, men har i modern tid utvecklats till att även innefatta planerande och agerande i fredstid.¹¹

Användandet av sjöstridskrafter i fredstid i syfte att uppnå politiska målsättningar brukar kallas för "flottdiplomati" (*naval diplomacy*). Flottdiplomati kan användas av en aktör för att avskräcka, hindra, eller uppmuntra en aktör till att agera – eller inte agera – på ett visst sätt. Historiska exempel på detta är bland annat den amerikanska Perryexpeditionen 1853–54, när USA tvingade det dåvarande shogunatet Japan att öppna upp sig för handel med västmakterna. Detta gjordes med hot om våld från den amerikanska flottstyrka som låg grupperad vid Japans kust. Andra exempel på flottdiplomati är genomförandet av flottbesök eller marinövningar. Denna typ av flottdiplomati kan också handla om att visa på goda relationer eller på samarbeten mellan olika aktörer, eller hävda navigationsfrihet i ett visst område. Exempel på detta är bland annat de många amerikanska övningar som genomförts i Sydkinesiska sjön under de senaste åren. Flottdiplomati kan även syfta till att öka en aktörs inflytande eller relationer gentemot andra aktörer eller i en viss organisation, som exempelvis Sveriges och Irlands deltagande i EU:s sjöräddningsoperationer i Medelhavet under 2010-talet. Förenklat kan man alltså säga att allt nyttjande av sjöstridskrafter syftandes till att uppnå politiska målsättningar utan större våldsinsatser är flottdiplomati.¹²

Oavsett vad målet för den maritima strategin är – utvinna naturresurser, säkra handelsflöden, eller projicera militär makt – så är ett av dess viktigaste medel möjligheten att kunna genomföra transporter till sjöss. Detta blir således marinstrategins viktigaste målsättningar; att uppnå sjökontroll (*command of the sea* eller *sea control*). Tillskillnad från exempelvis landstrategi uppnås inte detta genom att fysiskt kontrollera ett territorium eller terrängavsnitt. Marinstrategi handlar i stället om att säkra sjölinjer för kommunikation (*Sea-lines of communications*) från att bli påverkade av fientliga aktörer. Sjöherraväldet är därför aldrig absolut, utan i stället relativt och begränsat till tid och rum. Att vinna sjöherraväldet innebär inte per automatik att motståndaren förlorar sitt.¹³ Exempelvis kan Sverige inneha sjöherraväldet mellan fastlandet och Gotland, parallellt med att Ryssland innehar sjöherraväldet mellan Ryssland och Gotland. Detta skulle innebära att båda sidor har förmågan att obehindrat flytta markstridsförband mellan sina respektive fastländer och Gotland.

Ett alternativ till sjökontroll är sjöförnekelse¹⁴ (*Sea-denial*). Det innebär att en aktör utmanar eller hindrar motståndaren från att uppnå kontroll i ett visst område. Sjöförnekelse och sjökontroll är inte två av varandra uteslutande handlingsalternativ, utan en aktör kan eftersträva sjöförnekelse i ett område som förberedelser inför sjökontroll, eller verka för att neka ett område samtidigt som man eftersträvar kontroll i ett annat. Maritima styrkor kommer i regel att växla mellan olika nivåer av kontroll och förnekelse vid olika områden och vid olika tidpunkter. Sjöförnekelse har också liknats vid en form av gerillakrigföring till sjöss, där den som eftersträvar att neka ett område väljer tid och plats för sitt agerande. Sjöförnekelse kan uppnås genom att spärra eller begränsa tillträdet till ett visst sjögeografiskt område, som till exempelvis trånga eller smala farleder. En skillnad mot sjökontroll är att detta kan uppnås i mycket större utsträckning från land – genom till exempel robotar eller

¹¹ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, New York: Routledge, 2015, sid. 130.

Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, New York: andra utgåvan, Routledge, 2019, sid. 6, 38.

¹² Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, sid. 75–76, 85, 90.

¹³ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 134-135.

Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, sid. 46–48.

Smedberg Marco, *Krigföring – Från Austerlitz till Bagdad*, Lund: Historiska Media, 2005, sid. 31.

¹⁴ Författarens översättning i brist på lämplig svensk terminologi.

kustartilleri – och med begränsade resurser – till exempel med spärrar eller sjöminor. Detta har gjort det till ett populärt handlingsalternativ för svagare sjömakter gentemot starkare aktörer som inte heller varit i behov av fria farleder. Exempel på detta är Iraks marina agerande gentemot den amerikanska flottan under Gulfkriget (1991), där Persiska viken minerades för att störa och hindra amerikanska fartyg från att nyttja dessa farleder.¹⁵

2.1. Marinstrategiska metoder

För att uppnå sjökontroll respektive sjöförnekelse finns det ett antal metoder som kan nyttjas. Det är dessa metoder som denna undersökning kommer utgå ifrån i sin analys av svensk sjömakts under andra världskriget.

Det finns två huvudsakliga metoder för att uppnå sjökontroll. Dessa är avgörande slag (*decisive battle*) samt blockad (*blockade*).¹⁶

Avgörande slag är en metod som går ut på att i ett slag utplåna motståndarens maritima styrkor så sjöherravälde uppnås. Den amerikanska sjömilitären och sjömaktssteoretikern Alfred Thayer Mahan (1840 – 1914) var en stark förespråkare av denna metod, och lyfte fram slaget vid Nilen 1798 samt slaget vid Trafalgar 1805 som idealexempel på denna typ av slag. Mahan menade att de brittiska segrarna över Frankrike här avgjorde sjökriget till Storbritanniens favör, vilket även indirekt avgjorde landkriget. Vissa teoretiker vill dock utveckla begreppet avgörande slag till att även inkludera slag som fått effekten att det hindrat motståndaren från att ändra den övergripande geostrategiska situationen till sin favör. Exempel på denna typ av slag är Tsushima 1905, Jutland 1916, samt Midway 1942. Den brittiske marinhistorikern och teoretikern sir Julian Corbett (1854 – 1922) tillhörde också den skola som förespråkade avgörande slag. Corbett argumenterade dock, i motsats till Mahan, att sjöstridskrafternas viktigaste uppgift inte var motståndarstyrkornas utplåning, utan skyddet av de egna sjölinjerna. Om motståndarens flottstyrkor utgjorde ett hot mot dessa skulle de förintas, men Corbett menade att om motståndarens flottstyrkor aktivt uppsöktes riskerade sjökriget i stället omvandlas till en katt och råttalek – särskilt om den ena sidan var märkbart svagare – där den jagade hade möjlighet att bestämma vart, när, och under vilka förhållanden striden skulle utkämpas. Corbett ansåg att det i stället var bättre att tvinga den motståndaren till strid genom att hota deras sjölinjer eller andra för dem viktiga punkter. På så sätt kunde man också ta upp strid på en mer fördelaktig plats och under mer fördelaktiga förhållanden.¹⁷

Blockad är en metod som används för att stänga in motståndarens maritima styrkor i ett visst område och hindra dem från att utmana sjöherraväldet. Detta kan göras genom så kallad nära blockad (*close blockade*) eller avlägsen blockad (*distant blockade*). Det första fallet innebär att man lägger sina egna styrkor i nära anslutning till motståndarens flottbaser, medan det andra innebär att man befinner sig längre ut till havs men där man kan hindra motståndaren från att nå ut till det huvudsakliga operationsområdet. Nära blockader innebär att man tar en större risk att utsättas för påverkan från motståndarens basskydd i form av minor, flyg, och landbaserade system, men har fördelen att man har god insyn i motståndarens aktivitet samt försvårar för dess flottstyrkor även i dess mer vardagliga sysslor. En avlägsen blockad har fördelen att det i regel kräver färre resurser samt minskar risken för överraskande angrepp, samt öppnar upp för att tvinga in motståndaren i ett avgörande slag. Blockad kan även användas för att lokalt och tillfälligt bestrida motståndarens kontroll. Under andra

¹⁵ Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, sid. 118–119.

¹⁶ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 135, 136.

¹⁷ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 135-136.
Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, sid. 48.

världskriget tillämpade Tyskland en nära blockad mot den sovjetiska östersjöflottan under större delen av kriget på Östfronten för att hindra den från att utmana Tysklands maritima kontroll över Östersjön.¹⁸

För att uppnå sjöförnekelse och utmana en motståndares sjökontroll finns det i sin tur ett antal metoder att nyttja. Dessa är "närvaroflotta"¹⁹ (*Fleet-in-Being*), handelskrig (fr. *Guerre de course*), samt kustförsvar (eng. *coastal defence*).²⁰

Närvaroflotta, eller flotta i varande, är en metod där man genom att hålla sina maritima styrkor intakta hindrar motståndaren från att utnyttja sin sjökontroll fullt ut. Begreppet myntades av den brittiske sjöofficeren och historikern viceamiral Philip H. Colomb (1831 - 1899), som beskrev hur den brittiske sjöofficeren amiral Arthur Herberts (1648 - 1716) plan om att undvika strid med den mer överlägsna franska flottan skulle avskräcka Frankrike från att försöka sig på att landstiga på de brittiska öarna, trots tillfällig kontroll över den brittiska kanalen. Colomb menade på att så länge åtminstone delar av den brittiska flottan existerade i kanalen skulle ingen våga sig på en landstigning av öarna. Teoretiker som Mahan och Corbett höll med om att det fanns ett värde i en defensiv hållning om motståndaren var överlägsen, men ansåg också att närvaroflottan inte fick bli passiv, utan behövde nyttjas aktivt för att störa motståndarens styrkor. Under andra världskriget tillämpade tyska flottan - *Kriegsmarine* - denna metod, genom att basera slagskeppet *Tirpitz* i Norge för att där användas för att störa de brittisk-sovjetiska sjölinjerna och avskräcka från en landstigning i Norge. Detta fick effekten att större brittiska maritima styrkor behövdes avdelas för att skydda dessa, och således inte kunde användas på andra platser.²¹

Handelskrig är en metod där motståndarens sjökontroll utmanas genom att angripa dennes sjölinjer – framför allt de som nyttjas för transporter av varor och resurser. Denna metod växte fram för att möta idéer om blockader av flottstyrkor, och byggde på en logik att genom angrepp på sjölinjerna för transporter av varor och resurser, skulle motståndarens ekonomi ta skada, och i längden dennes förmåga att föra krig. Denna idé växte fram i Frankrike i slutet av 1800-talet av den så kallade "unga skolan" (fr. *Jeune École*), då ny teknik – som minor och torpeder – möjliggjorde för mindre fartyg att utmana slagskeppens dominans. Idéerna som den unga skolan förde fram gick ut på att sprida ut dessa på flera mindre fartyg, som sedan kunde kraftsamlas för att skapa tillfällig och lokal sjökontroll och där angripa motståndarens transporter. Dessa fartyg kunde även användas för att beskjuta markmål av ekonomisk och/eller maritim betydelse i kustområdena. Första världskriget (1914 – 1918) visade att dessa mindre fartyg inte på allvar kunde utmana slagskepp och andra större örlogsfartyg i strid. Idéerna om handelskrig som metod förblev dock fortsatt intressanta även efter första världskriget; särskilt bland ekonomiskt eller sjömilitärt svagare stater. Idéen var att den sjömilitärt starkare motståndaren skulle vara tvungen att skydda sina sjölinjer och transporter, i stället för att kraftsamla sina styrkor och uppnå sjöherravälde genom ett avgörande slag. I Tyskland utvecklades under mellankrigstiden en idé om "litet krig" (ty. *Kleinkrieg*), som gick ut på att genom minor och u-båtar jämna ut styrkebalansen, samtidigt som de större örlogsfartygen hölls tillbaka. När styrkebalansen var i Tysklands favör skulle örlogsflottan sättas in för ett avgörande slag. Liknande tankar dominerade i ryska och sedermera sovjetiska östersjöflottan under första världskriget och perioden fram till 1930-talet. Den unga skolans idéer kom att få påverkan i flera europeiska länder, men blev extra starka i Tyskland, Sovjetunionen, samt Sverige. Den svenske sjöofficeren och teoretikern Daniel Landquist (1891 – 1962) var kritisk till dessa idéer, då han menade att de utgick från antagandet att u-båtar och minor var i stort sett osårbara för örlogsfartyg och svåra att bekämpa även för en stor sjömak. Landquist var även kritisk till idén att man skulle kunna minska en motståndares överlägsenhet genom att enbart sätta in en begränsad

¹⁸ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 136-138.

¹⁹ Författarens översättning i brist på lämplig svensk terminologi. Detta är baserat utifrån tyskans "Präsenzflotte". En annan lämplig översättning på svenska hade kunnat vara "flotta i varande"

²⁰ Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 140, 142, 144.

²¹ *Ibid.*, sid. 140–141.

del av sina redan underlägsna styrkor. Landquists kritik stärktes av erfarenheterna från första världskriget.²²

Kustförsvar var en metod som var av en helt operativt och strategiskt defensiv natur. Metoden har varit populär bland stater med begränsade maritima resurser. Idéer kring detta växte fram i USA och Tyskland under 1800-talet, där befästningar och sjöminor skulle konstrueras utmed de egna kusterna, och mindre fartyg för kustnära operationer skulle byggas, för att möta en fientlig invasionsstyrka och således utmana motståndarens sjökontroll i kustområdena. En formell teori kring kustförsvar dök dock inte upp förrän under mellankrigstiden i Sovjetunionen, då den så kallade "nya skolan" började formulera sina idéer där fokus låg på gemensamma operationer (eng. *joint operations*) och ledning. Man menade att de egna kusterna skulle försvaras av en kombination av u-båtar, torpedbåtar, minor, flygplan, och kustartilleri i ett integrerat försvarssystem. Dessa idéer hade stora likheter med den franska Unga skolan, men innehöll – för tiden – unika idéer om gemensamma operationer och samverkan mellan sjö-, mark-, och luftstridskrafter. Den sovjetiska marinen kom dock under 1930-talet att slå in på en annan utveckling mer i linje med Josef Stalins (1878 – 1953) mer offensiva utrikes- och säkerhetspolitik.²³

3.0. Metod

Frågan om hur svensk marinstrategi under andra världskriget såg ut har operationaliserats till två underfrågor för respektive krigsfall (se avsnittet "Frågeställning" på sidan 4). Dessa var att ta reda på vad målet för marinstrategin var samt vilka metoder som sjöstridskrafterna skulle tillämpa för att uppnå dessa.

För att besvara frågan om målsättningarna kommer en kvalitativ textanalys²⁴ att genomföras, där dokumenten analyseras i syfte att komma fram till vad man avser att sjöstridskrafterna övergripande ska uppnå; det vill säga vad sjöstridskrafternas *syfte* är. Detta är främst för att sätta metoderna i en kontext.

För att besvara frågan om de marinstrategiska metoderna så kommer också en kvalitativ textanalys, i form av en systematiserande undersökning att göras. Denna syftar till att klassificera innehållet i de undersökta dokumenten utifrån givna teoretiska ramverk.²⁵ Detta innebär i klartext att dokumenten kommer att undersökas för att ta reda på vilka uppgifter som fördelades till förbanden. Dessa uppgifter kommer sedan att analyseras utifrån de tidigare nämnda marinstrategiska metoderna för att få en bild om vad man avsåg göra.

Analysverktyget som kommer att användas är så kallade idealtyper. Det innebär att extremtolkningar av de olika marinstrategiska metoderna kommer att göras och kokas ner till de som undertecknad uppfattat som de mest centrala delarna inom respektive metod. Det är som läsare viktigt att ha i åtanke att dessa idealbilder är förenklade, men ej förfälskade, bilder av verkligheten.²⁶

Idealtyperna presenteras på nästa sida i tabellform.

²² Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, sid. 142–144.

²³ Ibid., sid. 144–145.

Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, sid. 66.

²⁴ Esaiasson Peter, Gilljam Mikael, Oscarsson Henrik, Wängnerud Lena, *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, fjärde upplagan, Stockholm: Norstedts Juridik, 2012, sid. 210.

²⁵ Esaiasson, Gilljam, Oscarsson, Wängnerud, *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, sid. 211.

²⁶ Ibid, sid. 139–144.

Marinstrategisk metod ²⁷	Mål ²⁸	Syfte ²⁹	Uppträdande ³⁰	Målsättning ³¹
Avgörande slag	Motståndarens flotta	Utplåna	Offensivt	Sjökontroll
Blockad	Motståndarens flotta	Hindra	Offensivt	Sjökontroll
Närvaroflotta	Motståndarens flotta	Avskräcka	Defensivt	Sjöförnekelse
Handelskrig	Motståndarens sjölinjer och transporter	Påverka	Offensivt	Sjöförnekelse
Kustförsvar	Eget territorium	Skydda	Defensivt	Sjöförnekelse

3.1. Källor

De källor som kommer användas för att besvara frågorna om Krigsfall I är Chefen för Marinens "Instruktion för Krigsfall I /IMK: I/.", med tillhörande bilaga "Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I."

För Krigsfall II kommer "Instruktion för Krigsfall II /IMK: II/." att användas, med tillhörande bilagor "Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid krig", "Särskild instruktion för CMÅ³² vid krigsfall II", "Särskild instruktion för CN1E³³ vid krigsfall II", samt "Operationsplan för Norrlandseskadern (Alt. b) vid överskeppning av stridskrafter m.m. från Sverige till Finland över Bottenhavet".

Samtliga källor är hämtade vid Krigsarkivet i Stockholm. Där tillhör de arkivet Marinstaben.

3.1.1. Källkritik

Det finns fem stycken källkritiska kriterier vid historisk forskning. Dessa är äkthet, samtidighet, centralitet, tendens, samt oberoende.³⁴

Äkthetskriteriet handlar om källan är äkta eller inte. Det vill säga om den kan ha blivit förfälskad eller ej.³⁵ Samtliga källor är författade av chefen för Marinen viceamiral Fabian Tamm (1879–1955) samt chefen för Marinstaben kommandör Sven Yngve Ekstrand (1888–1951). Det är tänkbart att det inte är de själva som genomfört själva skrivandet, men de har satt sina namn på dokumenten. Samtliga dokument är dock uppmärksammade som kopior och avskrifter, vilket givetvis påverkar äktheten. Framför allt utifrån att skillnader kan föreligga gentemot ursprungsdokumentet. Dock har samtliga dokumentkopior undertecknats av en officer för hand, vilket givetvis gör att sannolikheten att de ska vara korrekta ökar. För den riktigt kritiske kan det givetvis påpekas att undertecknad inte sett dokumentet författas, kopieras, och arkiveras, så påverkan kan ha skett. Detta blir dock en diskussion som kokar ner till subjektiva åsikter om Marinstabens och Krigsarkivets förmåga att handlägga och arkivera dokument.

Samtidighet är ett kriterium som avgör hur lång tid det gått från händelsen och källans nedtecknande. Ju längre tid som förflutit mellan en händelse och dess återberättande, desto större är risken att källan är felaktig.³⁶ Källorna i det här fallet syftar till att berätta om hur man såg på någonting som eventuellt skulle komma att hända i framtiden. Detta gör att samtidskriteriet blir irrelevant för dessa källor. Det

²⁷ Vilken metod som avses.

²⁸ Vad som är målet – dvs mottagaren – av sjöstridskrafternas uppträdande.

²⁹ Vilken effekt vill man ha hos målet.

³⁰ Hur de egna sjöstridskrafterna ska uppträda operativt och strategiskt.

³¹ Vad vill man uppnå med metoden.

³² Chefen för Marinstridskrafterna i Ålandshav.

³³ Chefen för Norrlandseskadern.

³⁴ Teorell Jan, Svensson Torsten, *Att fråga och att svara – Samhällsvetenskaplig metod*, Malmö: Liber, 2007, sid. 104–106.

³⁵ Teorell, Svensson, *Att fråga och att svara – Samhällsvetenskaplig metod*, sid. 104.

³⁶ Ibid., sid. 104–106.

kan dock finnas en diskrepans från vad som sades eller nedtecknades vid samtida planeringsmöten och vad som sedan kom att skrivas ner i de slutgiltiga dokumenten.

Centralitet tittar på hur nära källan var händelseförloppet. Är det en första- eller andrahandskälla? Handlar det om ögonvittnen eller en rykteskedja?³⁷ Här råder samma resonemang som ovan angående de nyttjade källorna. Källorna är författande och kopierade av Marinstaben och får därför anse ha närhet till det som ska undersökas; särskilt då det i grunden är just Marinstabens officiella och nedskrivna syn på det som ska avhandlas i undersökningen, och inte till exempel Överbefälhavarens, Regeringens, eller underlydande förbands. Då det är kopior av originaldokumenten kan givetvis felaktigheter eller skillnader existera. Man har dock valt att arkivera just dessa kopior till eftervärlden, så alltför stora och avgörande skillnader torde inte existera.

Tendenskriteriet avhandlar eventuella tendenser – det vill säga exempelvis partiskhet i frågan – som kan påverka hur källan uttrycker sig eller välja att framställa ett händelseförlopp.³⁸ Då källan är författad för att delge instruktioner till hur man ska uppträda vid en eventuellt kommande och framtida händelse – och inte ett återberättande av något som har skett – är tendenserna här också låga. Det som däremot kan ha påverkat är det faktum att man skriver till en extern aktör – det vill säga chefen för Marinen har inte skrivit till sig själv. Det kan ha påverkat i att man valt mer optimistiska, ambitiösa, och/eller förtroendeingivande formuleringar och instruktioner till sina underlydande för att höja moral, stridsvilja, och självförtroende. Det motsatta kan också vara sant – att man valt mer pessimistiska formuleringar eller lägre ambitioner än vad man egentligen klarar av, i syfte att påverka högre ledningsnivåer att tilldela mer resurser till Marinen.

Oberoende är ett kriterium för att kontrollera om källan är beroende av någon annan part; om den till exempel har påverkats av någon eller något i sin beskrivning av händelseförloppet. Man kan kontrollera detta utifrån om någon annan källa, som inte är kopplad till den undersökta, beskriver händelseförloppet på ett liknande eller annorlunda sätt.³⁹ Då denna undersökning som sagt avhandlar ett för källan framtida händelseförlopp och då källan är författad av den som är ytterst ansvarig är risken för att källan skulle vara beroende låg. Samma resonemang som ovan gäller dock givetvis även här; det kan ha påverkats av en vilja att påverka de tänkta läsarna i en viss riktning, eller ha påverkats i samband med kopiering.

Slutligen bör läsaren även ha i åtanke att källorna fortfarande är delvis hemligstämplad, och vissa delar har plockats bort i samband med avhemligandet. Detta innebär att vissa delar av källan inte varit tillgängliga, vilket kan ha påverkat undersökningens resultat. Det är dock författarens uppfattning att inget av det som plockats bort ska ha haft någon direkt inverkan på resultatet, men i självkritikens namn uppmanas framtida historiker att återkomma till källmaterialet med liknande frågeställningar när det avhemligats fullt ut för att se om resultaten fortfarande stämmer.

4.0. Historisk bakgrund

Detta avsnitt avser redogöra för den historiska kontexten och bakgrunden till de undersökta fallen.

4.1. Svenska marinens historia – en kort överblick

Den svenska marinen anses officiellt ha grundats under Befrielsekriget (1521–1523). Närmare bestämt den sjunde juni 1522, då lybska fartyg med legoknektar inhyrda av kung Gustav Vasa (1496–1560) anlände till Slätbaken för att hjälpa Sverige i kriget mot Danmark. De olika folk och rikena som existerat i det geografiska område som idag utgör Sverige hade dock innan det en historia av användning av sjögående farkoster för transporter av varor och människor under såväl krig som fred; framför allt i

³⁷ Teorell, Svensson, *Att fråga och att svara – Samhällsvetenskaplig metod*, sid. 106.

³⁸ *Ibid.*, sid. 106.

³⁹ *Ibid.*, 106.

Mälardalsområdet och utmed kusterna. Under vikingatiden (700–1100-tal) kom sjöfarten i Norden att utvecklas till bortom dessa områden, och användes för handel, plundringståg, utforskning, och krig. Under större delen av Medeltiden (1100–1500-tal) kom sjöstridskrafterna i Sverige att utgöras av den så kallade ledungen; ett system där lokala härader skulle mobilisera ett antal fartyg och sjömän till kronans förfogande. Detta system kom dock att avvecklas med tiden, för att mer eller mindre helt ha försvunnit vid Befrielsekrigets utbrott.⁴⁰

Staden Reval (idag Tallinn) och dess kringliggande län i Estland kom 1561 att ansöka om den svenska kronans beskydd i skuggan av dansk, polsk, och rysk expansion i Baltikum. Detta blev början på det svenska östersjöväldet. Sjöherraväldet i Östersjön kom nu att bli ett direkt svenskt intresse, och risken för att denna skulle utmanas bland annat ett av skälen till Sveriges inträde i Trettioåriga kriget (1618–1648). Flottan blev en avgörande länk för att hålla ihop och försvara riket, genom att skydda ekonomiska förbindelser samt möjliggöra trupptransporter och försörjning.⁴¹

Sverige hade i stort sett kontroll över Östersjön, fram till förlusten av Baltikum i samband med Det stora nordiska kriget (1700–1721) och anläggandet av den ryska flottbasen Kronstadt i finska viken 1703. Den förlorade sjökontrollen kom att leda till en serie förlorade svenska krig främst mot Ryssland och i Tyskland. Sverige förlorade Finland 1809, efter att fästningen Sveaborg samt Ålandsförträningen besatts av Ryssland. Båda dessa var avgörande för svenska operationer i Finland och norra Sverige.⁴²

Även i Sveriges sista krig – fälttåget mot Norge 1814 – kom flottan att spela en avgörande roll. Den svenska flottan slog redan i krigets inledningsskede ut den norska flottan och säkrade således sjökontrollen utmed den norska sydkusten, som då fritt kunde användas för att effektivt försörja arméförbanden. Svensk försvarsplanering mot framför allt Ryssland utgick från att den förlorade sjökontrollen omöjliggjorde ett effektivt försvar av Sveriges kuster, och därför kom Sverige att anamma den så kallade centralförsvarsprincipen. Det innebar att huvuddelen av de militära styrkorna samt rikets högsta ledning skulle vid krigsfara förläggas till de mer centrala delarna av riket. Denna princip var gällande fram till Rysslands nederlag i Krimkriget (1853–1856), då insikten om eventuellt marint västmaktsstöd uppstod, samtidigt som försvarsledningen började planera för att ta upp striden redan vid kusten. En svensk marinupprustning inleddes under 1800-talets sista årtionden, och 1902 bildades det nya truppslaget kustartilleriet.⁴³

Vid Unionskrisen 1905 mobiliserades Kustflottan utmed den svenska västkusten och avsågs användas på ett liknande sätt som operationerna 1814. Uppmarschen mot Norge avblåstes dock när Karlstadskonventionen undertecknades. Nästa stora prövning för den svenska marinen kom under första världskriget (1914–1918), då Marinen bemannade ett flertal kustartilleribefästningar utmed den svenska kusten, samtidigt som flottan skyddade svensk sjöfart via konvojering och minering för att upprätthålla den livsviktiga svenska importen och de kustnära farlederna. Flottans beredskap och verksamhet pågick oavbrutet fram till krigsslutet och påverkades relativt lite av Rysslands utträde 1917.⁴⁴

4.2. Svenska marinen utveckling under mellankrigstiden

Efter första världskrigets slut hade läget i Östersjön förändrats drastiskt, och Ryssland förlorat territorium i Baltikum och Finland, där självständiga stater uppstått. Den ryska flottan var inträngd i

⁴⁰ Ericson Wolke Lars, *Svensk militärmakt – Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, sid. 19-43.

⁴¹ *Ibid.*, sid. 45–55.

⁴² *Ibid.*, sid. 58–81, 94–95, 129–142.

⁴³ *Ibid.*, sid. 155–158, 158–161, 165–168.

⁴⁴ *Ibid.*, sid. 170–179.

finska viken med endast Kronstadt som bas. För Sverige innebar detta nya möjligheter, och framför allt finska men även estniska och lettiska marinstridskrafter spelade en viktig roll i svenskt marinstrategiskt tänkande.⁴⁵

Det omskrivna försvarsbeslutet 1925 innebar inte alltför stora nedskärningar av flottan. Andelen nybyggnationer skars ner, vilket ledde till att äldre fartyg som planerades att utsträngas inte ersattes. 1927 påbörjades ett nybyggnadsprogram som var inriktat mot lättare fartyg och bort från tunga pansarskepp. Vad gäller kustartilleriet så avvecklades två förband, och två lades i malpåse. Älvsborgs och Hemsös kustfästningar lades i malpåse, medan Vaxholms och Karlskronas fästningar förblev aktiva. Marinens flygväsende kom att läggas ner, i förmån för ett självständigt flygvapen.⁴⁶

Försvarsbeslutet 1936 innebar att flottan stärktes med två jagare och sex ubåtar. Något färre än vad marinledningen önskat. Tyngdpunkten för marinen i försvarsbeslutet lades i stället mot kustartilleriet, där fasta batterier skulle upprättas vid inloppen till Göteborg, Stockholm, och Karlskrona, samtidigt som man beslutade att sätta upp rörligt – motoriserat – kustartilleri. En del krigsuppgifter som tidigare ålagts Marinen ålades nu i stället Flygvapnet, som också organiserade en marinflottilj. Ledningsmässigt tillsattes en gemensam myndighetsledning för hela krigsmakten, och marinledningen skulle inordnas under försvarsstaben.⁴⁷

4.3. Svenskt sjömilitärt tänkande 1890 – 1920

1892 översattes Colomb's bok *Naval Warfare* till svenska och fick snabbt genomslag bland svenska sjömilitärer. Framför allt kom man att intressera sig för "*fleet-in-being*"-konceptet (i denna undersökning benämnt "närvaroflotta"), och tankar kring hur de svenska skärgårdarna kunde nyttjas av svenska sjöstridskrafter för att flankera en invasionsstyrka växte fram. Man menade att detta kunde lösgöra armén i andra riktningar och uppgifter än kustförsvar. Även Mahan var populär bland svenska sjömilitärer under perioden, och hans verk ansågs delvis vara av större intresse än Colomb's. Den franska "unga skolans" idéer fick också visst fäste i den svenska debatten, och under 1890-talet inleddes en stor debatt om lätta flottor kontra tyngre; en debatt som blossat upp i Sverige vid flera tillfällen – senast under 1990-talet då jagarna kom att ersättas med kustkorvetter.⁴⁸

1905 sjösattes tre nya pansarbåtar, och debatten blev mer fokuserad på ett offensivt uppträdande av Marinen. Den internationella utvecklingen gjorde dock att allt fler debattörer insåg att pansarbåtar var allt för svaga för offensiva uppgifter, och att småstater som Sverige hade mer nytta av att satsa på att utveckla min- och torpedvapnen i en offensiv riktning. Ubåtar hade redan 1900 diskuterats vid Örlogsmannasällskapet, och under mellankrigstiden uppmärksammade Sjöstridsskolan erfarenheterna av ubåtar från första världskriget.⁴⁹

Ur detta växte det i Sverige fram en resursavvägning för sjöstridskrafterna utifrån principen "snabbare än de starka, och starkare än de snabbare". Det vill säga att man snabbt skulle kunna slå till mot fiendens starkare fartyg, som slagskepp och kryssare, men ha en eldöverlägsenhet mot de snabbare

⁴⁵ Ericson Wolke Lars, *Svensk militärmakt – Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, sid. 183.

⁴⁶ Ibid., sid. 184.

⁴⁷ Cronenberg Arvid, "Kapplöpning med tiden. Svensk krigsorganisation och krigsplanering", publicerad i *Stormvarning – Sverige inför andra världskriget*, av Hugemark Bo (red.), sid. 91–122, Stockholm: Probus Förlag, 1989, sid. 94–96.

Lindsjö Ronny, *Försvarsfrågan och sjökrigsmaterielens utveckling – En översikt rörande Sverige under 1800- och 1900-talet*, Stockholm: Marinstaben, 1978, sid. 34–35.

⁴⁸ Ericson Wolke Lars, *Krigets idéer – Svenska tankar om krigföring*, sid. 308–309.

⁴⁹ Ericson Wolke Lars, *Krigets idéer – Svenska tankar om krigföring*, sid. 309.

fartygen, som jagarna. Ytterst var det dock Colomb och Mahan som präglade de svenska tankarna om sjökrigföring under perioden.⁵⁰

4.4. Marinens organisation våren 1941

Marinens organisation vid den undersökta perioden är utifrån källmaterialet följande:

- Norrlandskustens marindistrikt (MDN)
 - Norrlandseskadern (lyder direkt under Chefen för marinen vid delar av Krigsfall II)
- Marinstridskrafterna i Ålandshav (MÅ)
- Kustflottan (KF)
- Befälhavande amiral Ostkusten (BAO)
- Gotlands marindistrikt (MDG)
- Befälhavande amiral Sydkusten (BAS)
- Öresunds marindistrikt (MDÖ)
- Västkustens marindistrikt (MDV)

I båda krigsfallen har de marina styrkorna tilldelats samma operationsområden, med endast ett fåtal, mindre skillnader. Deras operationsområden är följande:

Norrlandskustens marindistrikt ansvarade för ett område som sträckte sig från Bottenviken till Norra Kvarken till Bottenhavet med en gräns ungefär från Lövestabukten och österut. Det vill säga ett område från norra delen av Ålandshavet till Tornedalens kust.⁵¹

Marinstridskrafterna i Ålandshavs operationsområde var Ålandshav, begränsat i söder vid en linje ungefär från Blidö och österut, samt i norr vid Björns fyr strax söder om Lövestabukten och österut.⁵²

Kustflottans operationsområde var Östersjön med en nordlig gräns ungefär från Blidö och österut fram till en linje från Kökarsören, södra Åland, till Dagerort, västra Estland. Operationsområdets östra gräns följde därefter Sovjetunionens yttre territorialvattengräns söderut ner till den tysk-sovjetiska gränsen. Den södra gränsen gick utmed den tyska kusten fram till Kustflottans västra operationsgräns som gick i linje från Funkenhagen, Tyskland (idag Gąski, Polen) via Bornholms östra kust till Ölands södra udde.⁵³ I Krigsfall II hade dock den södra och västra gränsen ändrats till "ryska kusten sydvart" och latitud 5615 västerut fram till det svenska fastlandet.⁵⁴

Befälhavande amiral Ostkustens operationsområde var Stockholms skärgård och "Ostkustens marindistrikt syd", med en operationsgräns österut vid svenskt yttre territorialvatten.⁵⁵

Gotlands marindistrikts operationsgräns var inte lika tydligt specificerad, men utgjordes av Gotlands och Gotska sandöns kuster samt de närmaste farvattnen.⁵⁶

Befälhavande amiral Sydkustens operationsgräns utgjordes av den svenska sydkusten med gräns utmed en linje från Ölands södra udde via Bornholm till Møns klint på Själland, Danmark, till Smygehuk.⁵⁷

⁵⁰ Ericson Wolke Lars, *Krigets idéer – Svenska tankar om krigföring*, sid. 209–210.

⁵¹ Krigsarkivet (KrA), Marinstaben (MS), Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 2.

⁵² *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 2.

⁵³ *Ibid.*, sid. 2.

⁵⁴ KrA, MS, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, *Instruktion för Krigsfall II/IMK: II*, sid 4.

⁵⁵ *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 2.

⁵⁶ *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 3.

⁵⁷ *Ibid.*, sid. 3.

Öresunds marindistrikt hade ett operationsområde som utgjordes av Öresund, men utan några i instruktionerna specificerade gränser.⁵⁸

Operationsområdet för Västkustens marindistrikt gick utmed den svenska västkusten samt Skagerack och Kattegatt.⁵⁹

Man kan, utifrån instruktionerna i helhet, sammanfatta det som att den svenska marinen hade tre huvudsakliga operationsområden, nämligen:

- Bottniska viken; mellan Ålandshav upp till Tornedalens kust.
- Östersjön; avgränsat mellan Ålandshav och Öresund.
- Västerhavet; mellan Öresund och havet mellan tyskockuperade Danmark och Norge.

Det var inom dessa tre områden som förbanden tilldelades respektive operationsområde.

De huvudsakliga operationsområdena i de undersökta krigsfallen. Blått indikerar svenskt territorium, grönt indikerar finskt, rött indikerar Sovjetunionen och av Sovjetunionen kontrollerat territorium, och grått indikerar Tyskland och av Tyskland kontrollerat territorium.

⁵⁸ *Instruktion för Krigsfall I/IMK: 1*, sid. 3.

⁵⁹ *Ibid.*, sid. 3.

5.0. Undersökning

Detta avsnitt avser gå igenom undersökningens empiriska material samt analysera detta. Krigsfallen presenteras i kronologisk ordning, med början på Krigsfall I.

5.1. Generella uppgifter

Varje förband har ett antal liknande och generella uppgifter att lösa inom sitt operationsområde, av en mer "vardaglig" natur. Dessa påverkar inte undersökningens frågeställning, men presenteras ändå här sammanfattningsvis och i korthet för att ge kontext till vad förbanden förväntades göra.

Samtliga förband skulle bedriva övervakning inom angivet operationsområdet samt – på särskild order – minera farleder inom operationsområdet. Samtliga förband, Kustflottan undantaget, skulle också övervaka och kontrollera sjötrafiken inom sitt område, samt – främst genom minröjning och ubåtsjakt – säkerställa fria farleder för egna och Kustflottans sjökrigsoperationer.

Dessa beskrivna uppgifter avspeglar grunderna inom flottstrategisk teori i den svenska marinstrategin, oavsett krigsfall; nämligen kontroll över egna sjöleder (ubåtsjakt och minröjning) samt neka motståndaren kontroll över desamma (minering).

5.2. Krigsfall I – Tyskland

I slutet av 1800-talet började Sveriges militära ledning att fundera kring ett eventuellt krig med det nyligen enade Tyskland. Trots att såväl politisk som militär ledning ansåg att ett krig med Tyskland var osannolikt genomfördes trots allt en krigsplanläggning. Denna planläggning förblev i stort sett orörd under första världskriget. Hotbilden reviderades först med nazisternas frammarsch och maktövertagande i början av 1930-talet. 1937 års krigsplanläggning var gällande fram till den tyska invasionen av Danmark och Norge i april 1940, då en ny krigsplanläggning hastigt fick improviseras, delvis baserad på det sedan tidigare utrangerade Krigsfall Norge. I februari 1941 kom överbefälhavaren att utfärda nya direktiv för Krigsfall I. Dessa utgjorde grunden för de av Chefen för Marinen i mars utfärdade instruktionerna, som denna undersökning utgår ifrån.⁶⁰

5.2.1. Förutsättningar

Chefen för Marinen förutsatte i sin instruktion för Krigsfall I att Sovjetunionen skulle förhålla sig neutralt, och att Storbritannien skulle inta en välvillig neutralitet alternativt ansluta sig till konflikten på Sveriges sida. Även Finland förutsattes vara neutralt, men man utslöt inte att Tyskland kunde komma att nyttja finskt territorialvatten. I övrigt förutsatte man att inga förändringar skulle ske i det militära och politiska läget i norra Europa.⁶¹

Vad gäller det egna militära läget förutsatte man att huvuddelen av mark- och luftstridskrafterna skulle vara fokuserade på att försvara västra Sverige och Skåne, vilket innebar att det ålades sjöstridskrafterna tillsammans med Landstormen att försvara den svenska östkusten, Öland, samt Norrlandskusten.⁶²

⁶⁰ Ericson Wolke Lars, *Svensk militärmakt – Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, sid. 168.

Cronenberg Arvid, "Krigsfall Tyskland – Planering, mobilisering och uppmarsch", publicerad i *Urladdning 1940 – Blixtkrigens år*, av Hugemark Bo (red.), sid. 217–257, Stockholm: Probus Förlag, 1990, sid. 217–222, 246–250.

Cronenberg Arvid, "Kapplöpning med tiden. Svensk krigsorganisation och krigsplanering", sid. 107–108.

Åhlund Bertil, *Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945*, sid. 107-108.

⁶¹ *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 1.

⁶² *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I*, sid. 1.

Gällande sjöläget förutsatte man att Sveriges förbindelser väster- och söderut helt skulle upphöra. Detta gjorde att man ansåg att förbindelserna österut blev ännu viktigare.⁶³

5.2.3. Mål

De mål som Marinen uppfattas ha i instruktionerna är att försvara den svenska östkusten samt hålla sjölinjerna österut öppna.⁶⁴ Man kan således sammanfatta det som att målet är bibehålla åtminstone tillfällig sjökontroll i Bottniska viken och Östersjön.

5.2.4. Metod

Nedan kommer uppgifterna ålagda respektive förband att presenteras. Dessa kommer därefter att sättas in i en större kontext och analyseras utifrån idealtyperna.

Norrlandskustens marindistrikt

Norrlandskustens marindistrikt bedömdes tilldelats för lite resurser i detta krigsfall för att kunna fylla några större krigsuppgifter till sjöss.⁶⁵ Dock tilldelades man följande uppgifter (utöver de tidigare allmänna uppgifterna) inom operationsområdet:⁶⁶

- Skydda förbindelserna utmed Norrlandskusten samt mellan Sverige och Finland.
- Understödja försvaret av Hemsö fästnings försvarsområde.
- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.

Marinstridskrafterna i Ålandshav

Marinstridskrafterna i Ålandshavs uppgifter var att:⁶⁷

- Upprätthålla förbindelserna över Ålandshavet.
- Försvara Tjocksösektionen samt inloppen vid Svartklubben - Understen och Öregrundsgrepen.
- Att med stöd av Kustflottan spärra Ålandshavet och hindra fientliga stridskrafter att dels tränga in där, dels hindra dem från att bryta igenom till Bottniska viken.
- Att på särskild order försvara Åland.

Kustflottan

Kustflottans uppgifter var att:⁶⁸

- Tillsammans med markstridskrafter och lokala sjöstridskrafter försvara östersjökusten mot landstigningsföretag.
- Med lätta sjöstridskrafter delta vid försvaret av Gotland.
- Efter särskild order tillfälligt kunna skydda förflyttningar mellan fastlandet och Gotland.
- Efter särskild order tillfälligt kunna skydda förflyttningar mellan Stockholms skärgård och finska och/eller sovjetiska hamnar kring finska viken.
- I samverkan med Marinstridskrafterna i Ålandshav spärra Ålandshavet och hindra fientliga stridskrafter att dels tränga in där, dels hindra dem från att bryta igenom till Bottniska viken.

⁶³ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 1

KrA, MS, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, Bilaga 5, Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

⁶⁴ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I. Båda dokumenten i sin helhet.

⁶⁵ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 3.

⁶⁶ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 3

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

⁶⁷ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 3–4

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

⁶⁸ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 4

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

Befälhavande amiral Ostkusten

Befälhavande amiral Ostkustens uppgifter var att:⁶⁹

- Försvara Stockholms skärgårds marina försvarsområde.
- Med Norrköpingseskadern i samverkan markstridskrafter försvara kuststräckan från Stockholms skärgårds marina försvarsområdes sydgräns ner till Kråkelund, med tyngdpunkt på området mellan Nyköping och Valdemarsviken.
- Upprätthålla inomskärstrafik mellan Oskarshamn och Landsort samt tillfälligt kunna skydda förflyttningar utomskärs nattetid på samma sträcka.
- Tillfälligt skydda korta förflyttningar nattetid mellan Karlskrona och Kalmarsund.
- Upprätthålla inomskärstrafik i Stockholms skärgård.
- På särskild order medverka vid försvaret av norra inloppet till Kalmarsund.
- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.
- På särskild order skydda förflyttningar mellan fastlandet och Gotland.
- I övrigt underlätta Kustflottans verksamhet.

Gotlands marindistrikt

Gotlands marindistrikts uppgifter var att:⁷⁰

- Med tilldelade ubåtar verka mot fientliga fartyg som angrep försvarsanläggningar inom operationsområdet.
- Försvara Gotland och Gotska sandöns kuster från landstigningsföretag.
- Hålla sjöförbindelserna mellan Gotland och fastlandet fria samt på särskild order skydda förflyttningar mellan fastlandet och Gotland.
- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.
- Förbereda för tillfällig basering av Kustflottans lätta förband och flygstridskrafter samt i övrigt underlätta Kustflottans verksamhet.

I instruktionerna framgår det att Chefen för Marinen uppfattar Gotlands marindistrikts stridskrafter vara så pass svaga att en avvägning mellan att skydda förbindelserna mellan Gotland och fastlandet samt de övriga uppgifterna måste göras. Skyddet av förbindelserna ska därför göras i den mån "de relativt svaga stridskrafterna tillåter".⁷¹

Befälhavande amiral Sydkusten

Befälhavande amiral Sydkusten bedömdes tilldelats för svaga resurser i detta krigsfall för att kunna fylla några större krigsuppgifter till sjöss.⁷² De uppgifter man tilldelades var att:⁷³

- Med tilldelade ubåtar verka mot fientliga fartyg som angrep försvarsanläggningar, framför allt Skånes syd- och östkust.
- Försvara Karlskronas fästnings försvarsområde.
- I samverkan med markstridskrafter försvara kusterna inom operationsområdet.
- Upprätthålla inomskärstrafik i Blekinges skärgård.

⁶⁹ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 4–5

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

⁷⁰ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 5

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

⁷¹ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 5.

⁷² Ibid., sid.6.

⁷³ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 5–6

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

- Tillfälligt skydda korta förflyttningar nattetid mellan Karlskrona och Kalmarsund.
- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.
- Förbereda för tillfällig basering av delar av Kustflottan i Karlskrona.

Öresunds marindistrikt

Öresund var ett operationsområde där man bedömde att svensk sjöfart skulle vara omöjlig⁷⁴ under Krigsfall I, och detta speglas i instruktionerna till marindistriktet. De uppgifter man tilldelades var att:⁷⁵

- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.
- Med kustartilleribatterierna medverka vid försvaret av Skånes kuster samt vid spärrningen av inloppen till Öresund.

Öresunds militärdistrikt har inte tilldelats de mer ”vardagliga” uppgifterna som beskrevs tidigare, som att minera farleder eller hålla egna farleder öppna. Man gavs däremot i uppgift att övervaka sitt operationsområde⁷⁶.

Västkustens marindistrikt

Västkusten var också ett operationsområde där svensk sjöfart förutsattes vara omöjlig i händelse av krig med Tyskland.⁷⁷ Västkustens marindistrikt tilldelades trots det något mer ambitiösa uppgifter än Öresunds marindistrikt. Dessa var att:⁷⁸

- Försvara Göteborgs skärgårds försvarsområde.
- På särskild order spärra och stänga vissa hamnar.
- Upprätthålla inomskärstrafik i Bohusläns skärgård.
- Med offensiv sjökrigföring angripa fientliga transportlinjer över Kattegatt och östra Skagerack, främst med u-båtar, minor, och torpedbåtar.
- I samverkan med mark- och luftstridskrafter försvara Västkusten mot landstigningsoperationer, med tyngdpunkt på Västkustens mellersta delar. De tilldelade pansarskeppen skulle nyttjas vid försvaret av området Kungsbackafjorden – Gullmarsfjorden. Försvaret av Västkusten betonades vara en huvuduppgift.

5.2.5. Analys

Det övergripande målet för de svenska sjöstridskrafterna förefaller ha varit att ha sjökontroll i Bottniska viken och Östersjön, i syfte att säkerställa handlingsfrihet genom bland annat truppförflyttningar sjövägen.

Utifrån de tidigare nämnda idealtyperna så är det kustförsvar som är den mest framträdande metoden, vilket inte är någon större överraskning, då det är en återkommande uppgift för samtliga förband. Dock kan även andra uppgifter uppfattas.

I operationsområdena Östersjön och Bottniska viken eftersträvades sjökontroll, åtminstone tillfälligt, för att skydda förbindelserna österut och utmed vissa kuststräckor. Framför allt i Bottniska eftersträvades sjökontroll, och detta skulle uppnås genom avlägsen blockad i form av att spärra Ålandshavet och hindra en fientlig genombrytning till operationsområdet. De uppgifter som gavs till

⁷⁴ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 1.

⁷⁵ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 6.

⁷⁶ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 6.

⁷⁷ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 1.

⁷⁸ Instruktion för Krigsfall I/IMK: I, sid. 6.

Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I, sid. 1.

Norrlandskustens marindistrikt speglar inte detta, men väl Marinstridskrafterna i Ålandshav och Kustflottans uppgifter som var tydligt fokuserade på att spärra Ålandshavet.

I Öresund bedömde man sig helt förlorat sjökontrollen, och därför övergick man helt till att försöka utmana Tysklands kontroll i området genom att nyttja det i Skåne grupperade kustartilleriet för att spärra farlederna. Även om en total spärrning av Öresund inte kunde uppnås skulle det likväl hindra Tyskland från att uppnå total sjökontroll till dess att det svenska kustartilleriet nedkämpats. Spärrandet av Öresund kan också ses som en del i att försöka bibehålla sjökontrollen i Östersjön då man begränsade Tysklands förmåga att förflytta större marina förband från Nordsjön till Östersjön.

I Västerhavet bedömde man också svensk sjökontroll vara omöjlig, men även här eftersträvades att utmana Tysklands sjökontroll genom vad som utifrån idealtyperna närmast kan beskrivas som handelskrig. Genom ett offensivt uppträdande av ubåtar och torpedbåtar avsåg man påverka de tyska sjölinjerna och transportererna mellan kontinenten och det ockuperade Norge.

Sammanfattningsvis kan man alltså uppfatta tre typer av marinstrategiska metoder i Krigsfall I; kustförsvar, blockad, och handelskrig.

5.3. Krigsfall II – Sovjetunionen

En väpnad konflikt med Ryssland var det scenario som upptog större delen av den svenska militära ledningens planering och sågs länge som det huvudsakliga krigsfallet. Krigsplanläggningen som påbörjades under 1930-talet utgick från antagandet att Sovjetunionen behövde kontrollera Finland innan ett angrepp mot Sverige kunde genomföras. Fall II och III i 1937 års krigsplanläggning utgick från denna premiss, medan Fall I fokuserade på en svensk militär intervention i Finland. På grund av bristande politisk styrning tvingades överbefälhavaren att planlägga utifrån två scenarion; ett där Sverige intervenerade i Finland, och ett där så inte skedde. Båda dessa förutsättningar kom att ligga till grund för de av Chefen för Marinen i mars utfärdade instruktionerna.⁷⁹

5.3.1 Förutsättningar

Krigsfall II utgick från en väpnad konflikt mellan Sovjetunionen och Sverige och Finland, och utgick från två alternativ.⁸⁰

Alternativ A. Sveriges regering hade inte beslutat att ingripa militärt i Finland.

Alternativ B. Sveriges regering hade beslutat att ingripa militärt i Finland.

Chefen för Marinen förutsatte dock att även om Alternativ A var gällande så skulle en övergång mot Alternativ B komma att ske.⁸¹

Krigsfall II förutsatte också att Tyskland innehade en ”säker eller välvillig” neutralitet gentemot Sverige, och att inget direkt hot förekom från Västmakterna. Det förutsattes också att Åland kontrollerades av Finland vid krigsutbrottet.⁸²

I Chefen för Marinens instruktioner för Krigsfall II fanns ingen orientering om mark- och flygstridskrafternas uppgifter eller grupperingar, utan detta skulle meddelas ”framledes”. Men om Alternativ B skulle bli gällande förutsattes det att Marinen skulle få i uppgift att transportera markstridskrafter till Finland, framför allt över Bottniska viken, samt därefter genomföra och skydda

⁷⁹ Cronenberg Arvid, ”Kapplöpning med tiden. Svensk krigsorganisation och krigsplanering”, sid. 99–106. Åhlund Bertil, *Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945*, sid. 103–106.

⁸⁰ *Instruktion för Krigsfall II/IMK: II*, sid. 1.

⁸¹ *Instruktion för Krigsfall II/IMK: II*, sid. 1.

⁸² *Instruktion för Krigsfall II/IMK: II*, sid. 1.

underhållstransporter för de svenska förbanden sjövägen. Överskeppningen av trupp till Finland benämndes i Chefen för Marinens instruktioner som "Operation nummer 5".⁸³

Finska sjöstridskrafter förmodades fokusera på försvaret av Åbolands skärgård och hindra ett inträngande i Bottniska viken öster om Åland, samt skydda Åland från landstigningar från framför allt östlig och sydlig riktning. Finska flygvapnet förutsattes bedriva luftburen spaning över finska viken och farlederna närmast.⁸⁴

Vad gäller sjöläget beskrev man ett för Sverige mer fördelaktigt sådant än i Krigsfall I. Det antogs att ett mindre antal sovjetiska ubåtar redan i inledningsfasen av en konflikt kunde uppträda i Bottniska viken, samt att sovjetiska ytstridsfartyg skulle kunna försöka tränga igenom Ålandshav på den östra sidan, då finska flottan var svagare än den svenska. Det ansågs också ligga i Sovjetunionens intresse att snabbt besätta Åland, vilket skulle omöjliggöra Operation nummer 5. Det största hotet mot svenska sjöstridskrafter och överskeppningsföretag ansågs komma från de sovjetiska luftstridskrafterna, och skulle Sovjetunionen lyckas frambasera dessa längre västerut skulle Operation nummer 5 försvåras.⁸⁵

Det bedömdes också att även under Alternativ A skulle sjöförbindelserna till Finland vara viktiga för att underlätta den finska krigsinsatsen.⁸⁶

5.3.2. Mål

Utifrån de undersökta dokumenten uppfattas målet för sjökrigföringen vid Krigsfall II vara att hålla sjölinjerna till Finland öppna – framför allt i Bottniska viken.⁸⁷ Således kan det sammanfattas som att målet var att upprätthålla sjökontrollen i Bottniska viken.

5.3.3. Metod

Nedan kommer uppgifterna ålagda respektive förband att presenteras. Dessa kommer därefter att sättas in i en större kontext och analyseras utifrån idealtyperna.

Norrlandskustens marindistrikt

Med Bottniska viken som sitt operationsområde spelade Norrlandskustens marindistrikt en central roll i Krigsfall II. Dess uppgifter var att:⁸⁸

- Understödja försvaret av Hemsö fästnings försvarsområde.
- I samverkan med markstridskrafter förbereda försvar av inloppen till i första hand Luleå, Umeå, Sundsvall, Gävle, och i andra hand Örnsköldsvik och Hudiksvall.
- Förbereda spärrning av Norra kvarken.
- Genom konvojer eller patrullering skydda sjöförbindelserna mellan Sverige och Finland.
- Skydda svenska underhållstransporter till Finland.

Norrlandseskadern

Norrlandseskadern lydde under Norrlandskustens marindistrikt, men vid aktivering av Operation

⁸³ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 2.

⁸⁴ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 2.

⁸⁵ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 1–2

KrA, MS, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, bilaga, Operationsplan för Norrlandseskadern (Alt. b) vid ev. överskeppning av stridskrafter m.m från Sverige till Finland över Bottenhavet, sid.1–2.

KrA, MS, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, bilaga, Särskild instruktion för CN1E vid Krigsfall II, sid.1–2.

⁸⁶ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 1.

⁸⁷ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II. Dokumentet i sin helhet.

⁸⁸ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 5.

nummer 5 skulle de underställas Chefen för Marinen och lösa ett antal uppgifter. Bland annat skulle de:⁸⁹

- Skydda transportfartygens förflyttning från sina hemmahamnar till utrustningshamnarna.
- Skydda utrustningsområdet från anfall från sjön.
- Skydda transportfartygens förflyttning från utrustningshamnarna till inskeppningshamnarna.
- Skydda inskeppningshamnarna från anfall från sjön.
- Att leda och skydda transportfartygens färd från inskeppningshamnarna till urlastningsplatserna i Finland.
- I den mån övrig verksamhet tillät skulle Norrlandseskadern även bistå luftförsvaret i hamnområdena.

Marinstridskrafterna i Ålandshav

Marinstridskrafterna i Ålandshav spelade, tillsammans med Kustflottan, en central roll i Krigsfall II, som indirekt skydd för förbindelserna över Bottniska viken. De hade i uppgift att:⁹⁰

- I samverkan med Kustflottan spärra Ålandshavsområdet för att hindra fiendliga sjöstridskrafter att dels tränga in där, dels hindra dem från att bryta igenom till Bottniska viken.
- Försvara Tjocksösektionen samt inloppen vid Svartklubben – Understen och Öregrundsgrepen.
- I samverkan med markstridskrafter försvara kuststräckan Björnsfyr till Köpmansgrund.
- Upprätthålla förbindelserna över Ålandshavet.
- Förbereda och skydda svenska trupptransporter till Ålandsöarna.
- I övrigt förhindra eller försvåra fiendlig sjökrigföring och på alla sätt tillfoga fienden förluster.

I en särskild instruktion för Marinstridskrafterna i Ålandshav betonades att förbandets primära uppgift var att bevaka och försvara de södra inloppen till Ålandshav.⁹¹

Vid aktivering av Operation nummer 5 skulle Marinstridskrafterna i Ålandshav även:⁹²

- Vara beredda att från dag 1 skydda transportfartygens förflyttning från vänteläget i Stockholms skärgård till utrustningshamnarna.
- Vara beredda att från dag 4 skydda konvojer som passerade operationsområdet fram till Norrlandskuststens marindistrikts operationsområde.

Kustflottan

Kustflottan skulle, tillsammans med Marinstridskrafterna i Ålandshav, utgöra ett indirekt skydd för förbindelserna till Finland och spelade därför en viktig roll i marinstrategin.⁹³ Kustflottans uppgifter var att:⁹⁴

- Tillsammans med mark- och luftstridskrafter samt lokala sjöstridskrafter försvara den svenska östersjökusten mot landstigningsföretag.
- På särskild order skydda förbindelserna mellan fastlandet och Gotland samt skydda sjöfarten längs Ostkustens marindistrikt.
- Stödja försvaret av Åland samt – vid överskeppning av trupp över Bottniska viken - överta bevakningen och skyddet av ett område sydöst om Åland.

⁸⁹ Särskild instruktion för CN1E vid Krigsfall II, sid.2–3.

⁹⁰ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 5–6.

⁹¹ KrA, MS, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, bilaga, Särskild instruktion för CMÅ vid Krigsfall II, sid. 1.

⁹² Särskild instruktion för CMÅ vid Krigsfall II, dokumentet i sin helhet.

⁹³ Särskild instruktion för CN1E vid Krigsfall II, sid.1.

⁹⁴ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 7, samt Särskild instruktion för CMÅ vid Krigsfall II, sid. 2. Särskild instruktion för CN1E vid Krigsfall II, sid.1.

- Vid hot om större fientliga sjöföretag mot Ålandshav överta bevakningen och skyddet av ett område sydöst om Åland.
- Övervaka operationsområdet och bedriva flygspaning framför allt mot den fientliga flottan och dess baser.
- Operera offensivt mot fientliga sjöstridskrafter och tillfoga dem förluster; främst med ubåtar, minor, torpedfartyg och -flyg.

Befälhavande amiral Ostkusten

Befälhavande amiral Ostkustens uppgifter var att:⁹⁵

- Försvara Stockholms skärgårds marina försvarsområde.
- Med Norrköpingseskadern i samverkan markstridskrafter uppehållande försvara kuststräckan från Stockholms skärgårds marina försvarsområdes sydgräns ner till Kråkelund.
- I övrigt underlätta Kustflottans verksamhet.

Gotlands marindistrikt

Gotlands marindistrikts uppgifter var att:⁹⁶

- Med tilldelade ubåtar verka mot fientliga fartyg som angrep försvarsanläggningar inom operationsområdet.
- Försvara Gotland och Gotska sandön från landstigningsföretag.
- Hålla sjöförbindelserna mellan Gotland och fastlandet öppna.
- Förbereda för tillfällig basering av Kustflottans lätta förband och flygstridskrafter samt i övrigt underlätta Kustflottans verksamhet.

Även i detta krigsfall bedömde Chefen för Marinen att Gotlands marindistrikts stridskrafter var så pass svaga att skyddet av förbindelserna skulle ske i den mån ”de relativt svaga stridskrafterna tillåter”.⁹⁷

Befälhavande amiral Sydkusten

Befälhavande amiral Sydkusten bedömdes även i detta krigsfall ha för svaga stridskrafter för att kunna fylla några större krigsuppgifter till sjöss.⁹⁸ De uppgifter man tilldelades var att:⁹⁹

- Med tilldelade ubåtar verka mot fientliga fartyg som angrep försvarsanläggningar.
- Försvara Karlskronas fästnings försvarsområde.
- I samverkan med markstridskrafter bedriva ett uppehållande försvar av kusterna inom operationsområdet.

Öresunds marindistrikt

Till skillnad mot Krigsfall I bedömde man inte att Sverige skulle förlora sjökontrollen i Öresund, vilket därför gav Öresunds marindistrikt större handlingsfrihet i sina operationer. Man tilldelades därför fler och mer ambitiösa uppgifter än tidigare. Dessa var att:¹⁰⁰

- I samverkan med lokala markstridskrafter förbereda försvar av kustområdena i operationsområdet mot landstigningsoperationer.
- Förbereda spärrning av Öresund.

⁹⁵ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 7–8.

⁹⁶ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 8–9.

⁹⁷ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 9.

⁹⁸ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 10.

⁹⁹ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 9.

¹⁰⁰ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 10.

- Genom minsvepning och ubåtsjakt hålla farlederna öppna för svensk, finsk, och neutral sjöfart och förenliga intressen.
- Skydda ovan nämnda sjöfart i den mån omständigheterna tillåter.

Utöver detta tillkom även de tidigare nämnda "vardagliga" uppgifterna, som att övervaka operationsområdet, kontrollera sjöfarten, och upprätthålla ordningen inom operationsområdet, samt lägga ut mineringar och bevaka dessa.¹⁰¹

Västkustens marindistrikt

Västkustens marindistrikt bedömdes i det här krigsfallet inneha för svaga stridskrafter för att kunna fylla några större uppgifter till sjöss.¹⁰² De uppgifter man tilldelades var att:¹⁰³

- Försvara Göteborgs skärgårds försvarsområde, "i den mån tilldelade stridskrafter medgiva".
- Genom minsvepning och ubåtsjakt hålla farlederna öppna för svensk, finsk, och neutral sjöfart och förenliga intressen.

I övrigt var uppgifterna av en mer "vardaglig" natur.

5.3.4. Analys

Målsättningarna här förefaller vara desamma som i Krigsfall I – att inneha sjökontroll i Bottniska viken och Östersjön – i syfte att skapa handlingsfrihet genom att möjliggöra bland annat truppförflyttningar sjövägen.

Kustförsvar var även i Krigsfall II en uppgift som samtliga förband skulle kunna lösa enligt instruktionerna. Det huvudsakliga målet var att bibehålla sjökontrollen över Bottniska viken; vilket främst skulle uppnås genom att spärra Ålandshav. Skulle man misslyckas med att hålla Ålandshavsspärren var reservplanen att upprätta en ny spärr utmed Norra kvarken och bibehålla sjökontrollen i Bottenviken, vilket utläses av Norrlandskustens marindistrikts uppgifter. Den huvudsakliga metoden i Krigsfall II blir då avlägsen blockad.

Öresunds Marindistrikt hade också i sina uppgifter att vara beredd att spärra Öresund, så även här kan vi se exempel på hur avlägsen blockad var ett medel för att bibehålla sjökontrollen, då det dels kunde användas för att hindra sovjetiska sjöstridskrafter från att tränga in i Västerhavet – där Sverige i Krigsfall II hade sjökontroll – dels hindra sovjetiska eller allierade sjöstridskrafter från att tränga in i Östersjön och utmana den svenska sjökontrollen där.

Såväl Marinstridskrafterna i Ålandshavs som Kustflottan hade dock i sina uppgifter att tillfoga den sovjetiska flottan förluster. Det innebär att även avgörande slag var en metod som förekom i marinstrategin i Krigsfall II. Marinstridskrafterna i Ålands uppträdande framträder varit mer influerade av Corbetts syn, medan Kustflottans uppträdande tycks varit mer i stil med Mahans teorier; detta utifrån att Kustflottans spaningsresurser var inriktade mot att hitta den sovjetiska flottan, medan Marinstridskrafterna i Åland hade ett mindre uppsökande uppträdande i sin styrning. Dock är det svårt dra allt för stora slutsatser utifrån det undersökta materialet.

Likt Krigsfall I kan man alltså se tre marinstrategiska metoder som den svenska marinen avsåg nyttja; kustförsvar, blockad, och avgörande slag.

¹⁰¹ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 10.

¹⁰² Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 11.

¹⁰³ Instruktion för Krigsfall II/IMK: II, sid. 10–11.

5.2. Avslutande diskussion

Undersökningens övergripande frågeställning var *Hur avsåg Sverige använda sina sjöstridskrafter vid Krigsfall I respektive Krigsfall II?*

Svaret på detta blir att Sverige avsåg använda sina sjöstridskrafter i respektive krigsfall för att skapa handlingsfrihet för exempelvis truppförflyttningar – framför allt i Östersjön och Bottniska viken - samt försvara sina kuster mot landstigningsföretag. Detta skulle uppnås genom att säkerställa egen sjökontroll i Östersjön och Bottniska viken. Den primära metoden för detta, i båda krigsfallen, var avlägsen blockad genom att spärra Ålandsförträningen.

I den svenska flottans strategiska uppträdande syns dock också tydlig inspiration från Corbetts idéer om sjöstridskrafternas utnyttjande. Det vill säga att de främst skulle användas för att skydda de egna sjölinjerna, vilket till största delen var syftet med de uppgifter man tilldelade förbanden. Colombos tankar tycks dock främst ha påverkat *målet* för strategin, men inte valet av *metod*. När det kommer till metod tycks dock den föredragna metoden ha varit blockad – denna förekommer i båda krigsfallen och användes för att både säkra egen sjökontroll i vissa operationsområden och samtidigt utmana motståndarens i andra. Det främsta exemplet på detta är hur man i båda krigsfallen eftersträvade att spärra Ålandsförträningen från både tyska och sovjetiska operationer i Bottniska viken. I framför allt Krigsfall I speglas det hur man kan använda blockad som ett medel för att lokalt och tillfälligt utmana den tyska sjökontrollen i Östersjön.

Vid Krigsfall II tilldelades marinen mer offensiva uppgifter än vid Krigsfall I, då man eftersträvade att aktivt åsamka den sovjetiska flottan förluster. Det som dock är framträdande vid samtliga offensiva uppgifter – även i Krigsfall I – är att man i första hand avsåg lösa dessa med lätta sjöstridskrafter. Det vill säga med torpedbåtar, ubåtar, marinflyg, etc., och inte med de tyngre pansarskeppen som trots allt fanns tillgängliga i både Östersjön och Västerhavet. Eftersom inga indikatorer i källmaterialet finns kring hur man avsåg att dessa tyngre fartyg skulle uppträda kan man inte dra allt för stora slutsatser kring detta. Men det är tydligt att den franska "unga skolans" tankar och idéer fått inverkan på planeringen. Troligtvis har även erfarenheterna från första världskriget haft inverkan. Kanske tänkte man här något i linje med de tyska idéerna om "litet krig" – att med lättare fartyg angripa motståndarens flottor tills styrkebalansen var mer utjämnad, och därefter sätta in de tyngre fartygen för ett avgörande. Krigsfall II kan dock delvis beskrivas som att man avsåg tillämpa en avgörande slagstrategi i Östersjön.

Lars Wedin har i sin artikel "Svenskt marinstrategiskt tänkande - en återblick med sikte på framtiden" väldigt kortfattat beskrivit svensk marinstrategi under andra världskriget som en närvaroflottastrategi. Detta är dock inget som speglas i det undersökta materialet, men kan inte heller helt uteslutas av det. I materialet finns det inget som speglar den svenska synen på att hålla styrkorna intakta eller verka avskräckande. De svenska strategiska målsättningarna – framför allt i Östersjön och Bottniska viken – var att säkerställa en egen sjökontroll för att skapa handlingsfrihet vad gäller truppförflyttningar. Detta går emot idealbilden av en närvaroflotta att verka avskräckande gentemot motståndarens sjöstridskrafter samt utmana dennes sjökontroll. Ett argument kan göras gällande att närvaroflotta var den strategi som tillämpades i Västerhavet i Krigsfall I, då man eftersträvade att utmana den tyska sjökontrollen i området genom att angripa förbindelserna till Norge samtidigt som pansarskeppen hölls tillbaka för att försvara Västkusten. Wedin beskriver dock hur den svenska marinen användes för att stötta den svenska fredstida strategin om att upprätthålla neutraliteten, medan denna undersökning är inriktad på den svenska strategin i händelse av en väpnat konflikt.

Det offensiva uppträdandet i Västerhavet vid Krigsfall I kan även kopplas ihop med svenska planer på en markoffensiv in i det ockuperade Norge.¹⁰⁴ Som visat var sjökontroll utmed den norska sydkusten

¹⁰⁴ Åhlund Bertil, *Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945*, sid. 151.

avgörande för svenska markoperationer in i Norge i samband med fälttågen under stora nordiska kriget men också 1814 och under Unionskrisen 1905. Att utmana den tyska sjökontrollen i området – åtminstone tillfälligt – skulle eventuellt kunnat ge visst indirekt understöd till svenska markoperationer. Dock förefaller närvaroflotta-strategin vara en bättre förklaringsmodell för uppträdandet i Västhavet.

Kustförsvar var också en framträdande uppgift för de svenska sjöstridskrafterna, och detta speglas också i de reformer som genomfördes under mellankrigstiden. Inte minst satsningarna på kustartilleri, ubåtar, marinflyg, samt ledningsreformen där hela krigsmakten organiserades under gemensam ledning. Detta tyder på inspiration från de sovjetiska teorierna om kustförsvar som växte fram under mellankrigstiden. Det som dock talar emot detta som metod för den svenska marinstrategin är att man i de undersökta fallen hade ett mer offensivt agerande och eftersträvade sjökontroll för handlingsfrihet i Östersjön och Bottniska viken. Kanske förelåg det en intellektuell och teoretisk konflikt mellan marinledningen och den högre militära ledningen eller den politiska ledningen?

5.4.1. Slutsatser

Slutsatsen av denna undersökning är att mer forskning kring svensk marinstrategi under andra världskriget krävs innan några omfattande slutsatser om detta kan göras. Denna undersökning har dock visat att man – åtminstone under 1941 – besatt ett offensivt tänkande och marinstrategiska målsättningar om sjökontroll inom den svenska marina krigsplaneringen.

Det har också visat sig vara svårt att säga att en specifik metod präglade den svenska marinstrategin, även om blockad var den mest centrala. Men även tydliga spår av avgörande slag, kustförsvar, och handelskrig finns i materialet. Ett argument kan göras för att en närvaroflotta-strategi tillämpades i Västhavet vid Krigsfall I.

5.4.2. Förslag på fortsatt forskning

Då mer forskning krävs för att kunna dra större och mer långtgående slutsatser om svensk marinstrategi under andra världskriget skulle en liknande undersökning kunna göras på en mer operativ nivå. Det vill säga, vilka direktiv som gavs till förbandens underlydande. Hur avsåg exempelvis Chefen för Kustflottan lösa sina tilldelade uppgifter?

En liknande undersökning skulle också behövas med ett längre tidsperspektiv. Detta skulle även kunna påvisa om och hur den svenska marinstrategin utvecklades under kriget. Ändrades målsättningarna över tiden? Ändrades metoderna?

När en klarare bild av den svenska marinstrategin under andra världskriget uppnåtts skulle en undersökning kunna genomföras om denna påverkade politiken, eller om det var politiken som påverkade marinstrategin. Som diskuterat i denna undersökning tycks det ha funnits en viss diskrepans mellan försvarspolitikerna och den av marinledningen planerade användningen av resurserna. Fanns det en sådan diskrepans? Vad berodde den i så fall på? Vad påverkade vad, eller fanns det en växelverkan?

6.0. Källor och referenser

Här följer en komplett förteckning över samtliga källor och referenser som nyttjats i denna undersökning.

5.1. Källor

Krigsarkivet (KrA):

- Krigsarkivet, Marinstaben, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, *Instruktion för Krigsfall I/IMK: I.*
 - Bilaga 5, *Grunder för reglering och skydd av sjöfarten vid Krigsfall I.*
- Krigsarkivet, Marinstaben, Serie F XVI, volym 5, nr H 343, 12/4 1941, *Instruktion för Krigsfall II/IMK: II.*
 - Bilaga, *Operationsplan för Norrlandseskadern (Alt. b) vid ev. överskeppning av stridskrafter m.m från Sverige till Finland över Bottenhavet.*
 - Bilaga, *Särskild instruktion för CN1E vid Krigsfall II.*
 - Bilaga, *Särskild instruktion för CMÅ vid Krigsfall II.*

5.2. Referenser

- Andersson Lars M., Tydén Mattias (red.), *Sverige och Nazityskland – Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm: Dialogos förlag, 2007.
- Angstrom Jan, Widen J.J., *Contemporary Military Theory – The Dynamics of War*, New York: Routledge, 2015.
- Berggren Henrik, *Landet utanför – Sverige och kriget 1939–1940*, sjätte tryckningen, Stockholm: Norstedt, 2018.
- Berggren Henrik, *Landet utanför – Sverige och kriget 1940–1942*, andra tryckningen, Stockholm: Norstedt, 2021.
- Blom Göte, Rudberg Per, *Vår beredskap – var den god? – Marin beredskap tiden 1938–1990*, Stockholm: Kungliga Örlogsmannaskapet, 1996.
- Cronenberg Arvid, "Kapplöpning med tiden. Svensk krigsorganisation och krigsplanering", publicerad i *Stormvarning – Sverige inför andra världskriget*, av Hugemark Bo (red.), sid. 91–122, Stockholm: Probus Förlag, 1989.
- Cronenberg Arvid, "Krigsfall Tyskland – Planering, mobilisering och uppmarsch", publicerad i *Urladdning 1940 – Blixtkrigens år*, av Hugemark Bo (red.), sid. 217–257, Stockholm: Probus Förlag, 1990.
- Ericson Wolke Lars, *Krigets idéer – Svenska tankar om krigföring*, Stockholm: Medströms Bokförlag, 2007
- Ericson Wolke Lars, *Svensk militärmakt – Strategi och operationer i svensk militärhistoria under 1500 år*, Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek, 2009.
- Esaiasson Peter, Gilljam Mikael, Oscarsson Henrik, Wängnerud Lena, *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, fjärde upplagan, Stockholm: Norstedts Juridik, 2012.
- Lindsjö Ronny, *Försvarsfrågan och sjökrigsmaterielens utveckling – En översikt rörande Sverige under 1800- och 1900-talet*, Stockholm: Marinstaben, 1978.
- Smedberg Marco, *Krigföring – Från Austerlitz till Bagdad*, Lund: Historiska Media, 2005.
- Speller Ian, *Understanding Naval Warfare*, New York: andra utgåvan, Routledge, 2019.

- Teorell Jan, Svensson Torsten, *Att fråga och att svara – Samhällsvetenskaplig metod*, Malmö: Liber, 2007.
- Vetenskapsrådet, *Forskningsprogrammet "Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen" – Vetenskapsrådets slutredovisning av forskningen inom programmet, i enlighet med regeringens uppdrag i regleringsbrev för 2006*, Stockholm: Vetenskapsrådet, 2006. Tillgänglig på följande länk:
https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25bb6/1529480527881/Sveriges-foerhaallande-nazism-nazi-foerintelsen_VR_2006.pdf
- Wedin Lars, "Svenskt marinstrategiskt tänkande - en återblick med sikte på framtiden", publicerad i *Forum Navale* nummer 68, sid. 105–149, Stockholm: Sjöhistoriska samfundet, 2012. Tillgänglig på följande länk:
https://sjohistoriskasamfundet.files.wordpress.com/2017/08/fn68_a03.pdf
- Åhlund Bertil, *Svensk marin säkerhetspolitik 1939–1945*, Stockholm: Kungliga Örlogsmannaskapet, 1994.
- Åmark Klas, *Att bo granne med ondskan – Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, sjätte tryckningen, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2011.

